

Володимир РИЖКО

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА З ФІЛОСОФІЇ ТА ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ*

Природа філософії така, що неможливе обов'язкове викладання її як навчальної дисципліни майбутнім хімікам, фізикам, інженерам у вищих навчальних закладах. Адже філософія не є системою знань, яку можна було б передати іншим, тим самим навчити їх. Становлення філософського знання — то завжди внутрішній акт, що спалахує...

Чи можна погодитися з такою позицією? І так, і ні. У такий парадоксальний спосіб автор загострює питання і пропонує своє бачення того, якою має бути

практика викладання філософії у вищій школі.

Почати обговорення питання викладання філософії у вищій школі хотілося б із висловлювання відомого сучасного філософа Мераба Мамардашвілі, який ще в 1989 році говорив: «Мені здається, в області долучення до філософського знання ми маємо справу з фундаментальним прорахунком, що стосується природи самої справи, якій у думках своїх хочуть навчити. Ідеться про природу філософії, про природу того гуманітарного знання або гуманітарної іскри, її якоїсь твірної духовної клітинки, яка описується в поняттях філософії й пов'язана з духовним розвитком особи. Викладання філософії, на жаль, не має до цього відношення. Але у філософії є своя природа. Природа філософії така, що неможливо (і, більше того, має бути заборонено) обов'язкове викладання філософії майбутнім хімікам, фізикам, інженерам у вищих навчальних закладах. Адже філософія не є системою знань, яку можна було

* Статтю підготовлено за підтримки гранту 05-03-9130а для здійснення українсько-російського проекту «Постнекласична методологія: становлення, розвиток, принципи, перспективи» (Постанова Президії НАН України від 6.04.2005 р., проєкт № 14).

б передати іншим і тим самим навчити їх. Становлення філософського знання — це завжди внутрішній акт, що спалахує, опосередковуючи собою інші дії» (Мамардашвили М. Как я понимаю философию. — М.: Прогресс, 1990. — С. 14). Цитата надто довга... Але в ній виражена думка, яку б ніхто інший так не передав. У неї треба вдуматися... Справді, філософ говорить про питання, яке надто дошкульне, аби ним нехтувати.

Отже, маємо курйозну думку про недоцільність викладання філософії майбутнім фахівцям природничого та технічного профілів. Чи можна погодитися з такою позицією? Відповідь може бути й «так», і «ні». «Так», якщо враховувати тодішню (і зараз вона наявна) практику викладання філософії, а «ні», якщо приймати іншу практику.

Коли йдеться про вивчення філософії студентами—нефілософами, то надзвичайно важливо, передусім, враховувати, що саме мається на меті. Основна помилка в тому, що ставиться за мету навчити студентів філософуванню, навчити їх мислити поняттями філософії, причому певному філософському напрямку чи школі.

Такий підхід — це нетолерантний і негуманний акт, бо він усе ж таки є насиллям над людиною, оскільки їй нав'язується певне світобачення, світорозуміння, інакше кажучи, певна ідеологія з її ідеалами та цінностями. Адже кожна окрема філософія, як у свій час досить точно висловився Гегель, то не тільки квінтесенція культури, але й епоха, виражена в понятті, і вона не може бути ні чим іншим, як відповідною ідеологією (не в брутальному значенні цього слова). Ідеологію людина має обирати самостійно, приймати її як спосіб буття, тобто мати за переконання. Самостійність у виборі ідеології означає свободу щодо неї. А це може бути гуманістично досягнуто в тому разі, коли людина (конкретніше — студент) самотужки дійде до відповідної філософії. Але щоб реалізувати зазначене, необхідно мати із чого обирати. Іншими словами, студент має бути ознайомлений із наявним розмаїттям філософського знання. Шлях до цього — опанування філософської культури, а не тієї чи іншої конкретної філософської течії, навіть наймодернішої.

Під філософською культурою мається на увазі **теорія філософського знання**, особливості його змісту, структури та функціонування. Передусім, йдеться про розуміння спільного та відмінного в предметній сфері філософії та інших форм духовного світу — міфу, релігії, мистецтва, науки. Особливе значення має розуміння специфіки філософських проблем і способів їх розв'язання. Адже філософські проблеми є одвічними, як і проблеми міфу, релігії, мистецтва. Але водночас, філософські проблеми піддаються обґрунтуванню за допомогою розуму, а проблеми міфу, релігії та мистецтва мають характер суб'єктивного сприйняття (фантазії, віри або чуттєво-образних взірців тощо).

До філософської культури або теорії філософського знання відносяться методи філософського мислення, форми філософування, а також, що досить важливо, мова філософського знання. Щодо мови, то це питання необхідно охарактеризувати дещо повніше, бо в останнє десятиліття йому приділяється вкрай мало уваги.

Справа в тому, що мовою філософії, тобто її поняттями є філософські категорії. В Україні це ретельно дослідили В. І. Шинкарук, С. Б. Кримський, М. О. Булатов, М. О. Парнюк та інші. І хоча в працях цих авторів проблема філософських категорій артикулювалася в термінах марксистської філософії, це не повинно завадити визнанню їх досягнень і сьогодні. Адже всі наукові здобутки завжди виражаються тією мовою, яка є панівною за тієї чи іншої термінологічної традиції. Однак у сучасних навчальних посібниках проблеми філософських категорій зведені нанівець, і це серйозне (якщо не курйозне) упущення. Те ж стосується й діалектики як методу філософії. У зв'язку із цим згадується визнання Дж. Сороса, який писав, що він не проти «діалектики», але ж цей термін застосовував Маркс... Це сказано відверто. Так сталося й із філософськими категоріями в сучасних навчальних програмах та посібниках через те, що в курсах філософії, яка називалася марксистською, значна увага приділялася філософським категоріям.

Та, мабуть, не тільки тому. Це певна тенденція, яка пов'язана з так званою постмодерною філософією (Дерріда, Фуко, Ліотар, Рорті та ін.). Представники цього напрямку сучасної філософії захоплені ідеєю деконструкції, заперечення усталених, унормованих структур мислення, поліфонії сприйняття та розуміння світу й, відтак, заперечують ідею категоріальності знання. Збіг вищезазначеного та шойнозазначеного й відгукнувся описаним станом відношення до філософських категорій. Цей стан не можна кваліфікувати інакше, як певну ірраціональну потугу, як заперечення раціоналістичної традиції. Звичайно, останню не слід абсолютизувати, але нехтування нею означає вихід за межі культурного опанування світом, тобто за межі історії, у даному випадку, історії філософської думки, яка переконливо свідчить, що філософські категорії є поняттями філософії, тобто її мовою.

Філософські категорії – це особливі, родові поняття. Причому, термін «родові» має принаймні два значення. Вони поділяють (рубрикують) світ на роди, тобто ті його частини, які притаманні основним сферам існування світу та людини, і в цьому плані вони найзагальніші (не видові) та антропоморфні. Іншими словами, філософські категорії рубрикують світ відносно людини, її існування, передусім, її тілесності. Родовими філософські категорії є й у тому значенні, що виникають у родовому суспільстві, тобто в період становлення людини як свідомої істоти, і тому вони виступають способом виділення людини із природи, усвідомлення себе. У цьому плані категорії – це засоби людської свідомості й людської мови або мовлення (Дж. Бруннер). Зрештою, філософські категорії є родовими й у тому значенні, що кожен новий рід людей (нове покоління), щоб бути людьми (формувати свідомість, мову, людський спосіб життя) опановує притаманний людям категоріальний лад мислення. А тому можна говорити про те, що категорії філософії – це екзистенціали буття людини у світі.

Іменування категорій екзистенціалами не є метафорою, оскільки філософські категорії репрезентують зріз мислення, який виражає буття людини у світі, її екзистенцію. Причому екзистенцію в її сутнісному стані, тобто в мережі тих

прикмет, які виступають як межі екзистенції. Тобто опозиції, що складають єдине ціле й завжди існують як взаємодія протилежностей, або бінарностей. Тому вони репрезентують діалог, або є діалоговими, чи інакше — діалектичними. Діалектика в її історично-культурній формі є сутністю категорій як екзистенціалів людського буття.

Звичайно, діалектику в історії тлумачили по-різному. Але це не перепона для того, щоб визнавати її позитивний зміст. Зрозуміло, потрібно враховувати ті чи інші заангажування, не зосереджуватись на чомусь одному, нехтуючи всім іншим.

Водночас не йдеться про те, що філософію в навчальних курсах необхідно виражати тільки як теорію категорій філософії. Це буде також своєрідним обмеженням.

Філософське знання багате в тому значенні, що не все воно вміщується у філософські категорії. Адже існують також проблеми пізнання (або епістемологічні чи когнітивні), існують соціальні, політичні, а також праксеологічні проблеми. Зрештою, є спеціальні проблеми, які відносяться до філософії окремих наукових дисциплін: антропології, історії, мистецтвознавчих, природознавчих, технічних, а також тих дисциплін, які не можна беззастережно віднести чи то до природничих, чи то до технічних. Йдеться про математику, інформатику тощо.

Звичайно, можна певним чином усі зазначені філософські проблеми пов'язати зі схемою філософських категорій, але це буде також щось штучне й у такому разі легко потрапити в так звану «пастку прикладів діалектики», яка у свій час небезпідставно критикувалася. Та, попри все, важливо, що філософські категорії є схемами (в термінах інформатики — фреймами) людського мислення й у такій іпостасі виступають реальною предметною сферою філософії. Вони, щоправда, функціонують у мисленні двома способами — інтуїтивно й свідомо (В. Шинкарук). У першому випадку — це «реальна філософія» (М. Мамардашвілі), а в другому — філософська рефлексія — робота професійного філософського мислення, яке виражається в певних текстах. Коли вживається термін «реальна філософія», то йдеться про те, що філософія як трансцендентування є невід'ємним актом мислення (людської свідомості), але власне трансцендентування не є усвідомленим актом, бо воно є засобом мислення, а усвідомлення має справу із предметом, тобто воно інтенційоване на предметність. Коли ж предметністю стає трансцендентування мислення, то це вже буде робота професійного філософського мислення, тобто філософська рефлексія в її власному значенні. У такому разі ми маємо справу з філософським мисленням, і воно не може бути ні чим іншим, як тим станом, до якого приходить людина, яку спонукають пошуки сенсів буття або онтологічні чи гносеологічні проблеми. То є самостійний вибір філософування. Цим може перейматися людина тільки в реальних ситуаціях життя (предметних, духовних тощо).

Враховуючи зазначене, вважаємо, що у вищій школі курс філософії доцільно розділити на дві частини: теоретичну частину (основний її зміст окреслювався вище) та філософські тексти.

У теоретичну частину, звичайно, необхідно вносити також питання історії філософії. І знову ж таки проблема полягає в тім, що йдеться не про переказ тих чи тих філософських поглядів, що мали місце в історії філософії. Йдеться про теорію історико-філософського знання. Тобто про розгляд проблем періодизації історії філософії, основних способів філософування в той чи інший період, питань філософських ідей, що мали місце й обґрунтування існування цих ідей тощо.

Друга частина курсу має відводитися опануванню «текстовою філософією». Тобто вивченню найприкметніших текстів філософських шкіл та течій у філософії. Зрозуміло, що це надто складне питання й, передусім, йдеться про вибір текстів, їх репрезентативність, а також про вміння їх сприймати. Дуже важливо враховувати контекстуальність тексту, його прямий та потаємний контекст. Йдеться також про сприйняття текстів як герменевтичну процедуру.

Зрозуміло, робота над текстами має бути самостійною. Але корисно було б дотримуватися певних умов:

- 1) студенти мають читати тексти після опанування теоретичного курсу;
- 2) тексти підбираються таким чином, щоб досить повно репрезентувати основні філософські течії (напрямки);
- 3) тексти обговорюються на практичних заняттях або співбесідах. Характер обговорення текстів має бути діалоговим, критичним.

Висловлені міркування можна завершити думкою М. Мамардашвілі: «Будь-яка філософія має будуватися таким чином, щоб вона залишала місце для невідомої філософії» (Вказаний твір, с. 26). А це означає, що має бути право «вибору філософії», але це право в однаковій мірі належить як викладачеві, так і студенту. Викладач тільки зацікавлює в необхідності філософської рефлексії, і цьому має сприяти перша частина курсу філософії – теоретична, яка має на меті вивчення філософської культури, а друга частина – це вже рефлексивна філософія, що виникає внаслідок читання філософських текстів, їх обдумування та обговорення. І тут рефлектує сам студент. Він обирає свою філософію поміж інших, представлених в текстах, або ж напрацьовує щось інше, переймається тими екзистенціалами, до яких він зміг дійти.

Владимир Рыжко. Учебная программа по философии и философская рефлексия

Природа философии такова, что невозможно обязательное преподавание ее как учебной дисциплины будущим химикам, физикам, инженерам в высших учебных заведениях. Ведь философия не представляет собой систему знаний, которую можно было бы передать другим, тем самым, научив их. Становление философского знания – это всегда внутренний акт, подобный вспышке...

Можно ли согласиться с таким суждением? И да, и нет. Таким парадоксальным образом автор заостряет вопрос и предлагает свое видение того, какой может быть практика преподавания философии в высшей школе.

Volodymyr Ryzhko. A Syllabus on Philosophy and Philosophical Reflection

Philosophy is a kind of discipline that cannot be a mandatory higher education subject to study by future chemists, physicists, or engineers. Philosophy is no a system of knowledge transmittable to others by making them study it. The development of philosophical knowledge is always an internal action, similar to a flash...

Can we agree with that? Yes and no. In such a way, the author touches upon this problem and suggests his view of teaching philosophy in higher institutions.